

האם מידות הדרש מפענחות או מרחיבות?

דבר תורה פרשת יתרו, ד"ר חזות גבריאל

דתניא: שלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקדוש ברוך הוא עמו: הוסיף יום אחד מדעתו, ופירש מן האשה, ושבר את הלוחות.... ופירש מן האשה. מאי דריש? נשא קל וחומר בעצמו, אמר: ומה ישראל שלא דברה שכינה עמהן אלא שעה אחת, וקבע להן זמן, אמרה תורה "והיו נכנים וגו' אל תגשו", אני שכל שעה ושעה שכינה מדברת עמי, ואינו קובע לי זמן - על אחת כמה וכמה! ומנלן דהסכים הקדוש ברוך הוא על ידו - דכתב, "לך אמר להם שובו לכם לאהליכם", וכתב בתריה, "ואתה פה עמד עמדי" (בבלי שבת פז, ע"א).

בעלי התוספות מתייחסים לק"ו זה:

ומה ישראל כו' - וא"ת מאי קאמר (דהוסיף) מדעתו דאורייתא הוא דק"ו ניתן לידרש? וי"ל: דלא הוי ק"ו גמור דשאני התם משום עשרת הדברות (תוס' שבת פ"ז, ע"א).

התוספות מעלים קושי יסודי. מדוע שיקול של קל וחומר השייך למידות הדרש (וכל אחד רשאי לדון) נחשב 'מדעתו' של משה רבינו? לכאורה הוא רק השתמש במידת דרש שהיא כלי לגיטימי שקיבלנו מסיני, כדי לפרש את דבר ד'! זה אינו ק"ו גמור משיבים בעלי התוספות שהרי הוא ניתן לפריכה. בני ישראל הצטוו לפרוש מן האשה רק בשל הנסיבות המיוחדות (משום עשרת הדברות), אבל הם לא הצטוו לבטל מצוות פריה ורביה באופן קבוע! אין כאן יחסי 'קולא חומרא' המאפשרים יצירת ק"ו תקף.

אם אכן היה זה היסק מדרשי תקף, או אז ההלכה שנוצרת ממנו הייתה הלכה מדאורייתא. מהו אם כן טיב השיקול של הק"ו אותו יצר משה 'מדעתו'? הוא מוצג במבנה פורמאלי של ק"ו ומאידך הוא אינו ק"ו תקף. הראייה לחוסר תקפותו הינה העובדה שהקב"ה היה צריך להסכים "על ידו".

רבי אלחנן וסרמן בעל קובץ שיעורים מקשה על התוספות (קונטרס דברי סופרים, סי' א סקט"ז): מה הועילו התוספות בתירוצם? אם אין כאן ק"ו גמור חוזרת שאלת הגמרא "מאי דריש"? זה אינו דרש גמור וכיצד היה יכול משה לשנות ממה שצווה על ידי הקב"ה?

כמענה לשאלתו יש להבחין בין דרשה 'פגומה' לשיקול לא לגיטימי. שיקול לא לגיטימי כדרך פירוש למקרא באמת לא יכול להיות מספיק כדי לעבור על רצון ד'. ברם, הגיון השיקול הלגיטימי אותו יצר משה רבנו משוקע בתוך מבנה פורמאלי של ק"ו אבל לא כטיעון מדרשי תקף. ביחס לשיקול כזה אומרת הגמרא כי הקב"ה 'מגבש את עמדתו' לאור ההכרעה שלנו. הרצון האמיתי של הקב"ה 'יתגבש' בעקבות מסקנת בית הדין של מטה, " ובדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו".

תוספות טוענים כי דרשה כזו אינה יכולה להניב הלכה מחייבת. במובנה הפורמאלי יש עליה פירא. מאידך, היה כאן שיקול דעת נכון שהקב"ה הסכים על ידו והראיה לכך מאהרון ומרים. לו הצטווה משה צווי גמור לפרוש מאשתו כיצד הם דיברו עליו? (תוס' שבת, פ"ז ע"א, ד"ה 'ואתה עמוד'). קושיית התוספות מובנת רק אם נניח שלדעתם מידות הדרש חושפות ואינן יוצרות הלכות חדשות. בשל כך הם שואלים, מדוע זה 'מדעתו' של משה הרי הק"ו הוא כלל חושף של הלכות החבויות בתורה?

בנקודה זו גופא נחלקו הרמב"ם והרמב"ן בשורש השני. הרמב"ם מתייחס להלכות הנוצרות בדרכי הדרש כיענפים מן השורשים, כלומר: אין כאן חשיפה אלא הרחבה ויצירה. הרמב"ן מבין כשיטת תוספות - המידות הן כלי מפענח. הרב פינצ'וק (עלון שבות- בוגרים ז') מתאר שתי שיטות אלו באופן נפלא. בשיטה א', י"ג מידות הדרש הן כלים של הארכיאולוג בעזרתם הוא חושף את המצוי מימלא בחומר. בשיטה ב', י"ג מידות הדרש אינן כלי פרשני ואין הן מגלות את מה שכבר קיים, אלא הם כלים יצירתיים, האיזמל והפטיש של הפסל.

